

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2014/1.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

[B] **TRANSHISTORISCHE FRAMES.
THOMAS VAESSENS' "GESCHIEDENIS VAN DE
MODERNE NEDERLANDSE LITERATUUR"**

Na een periode van hardnekkige stagnatie kwam de geschiedschrijving van de moderne Nederlandstalige literatuur vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw tot bloei. De stilstand is geweten aan de concentratie op de afzonderlijke literaire tekst in de toenmalige literatuurwetenschap, maar ook aan de methodologische scrupules waarmee potentiële literatuurhistorici zichzelf verlamden.

In 1986 verscheen *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, waarvan enkele jaren geleden een geheel herziene editie uitkwam onder de titel *Van romantiek tot postmodernisme* (2010). Zoals de titel al verradt, zijn voor deze literatuurgeschiedenis de welbekende stromingen als leidraad gekozen. Zij worden in hun opeenvolging beschreven op basis van opvattingen over literatuur. Vier jaar later publiceerde Ton Anbeek *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*, in 1999 na revisie omgedoopt tot *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*. "Normverandering" is het criterium waarmee Anbeek de geschiedenis van de literatuur tracht te ordenen, hetgeen in de praktijk betekent dat ook hier de lineaire ontwikkeling van poëtische opvattingen het uitgangspunt vormt.

Van stagnatie is inmiddels geen sprake meer. De Nederlandse Taalunie financierde zelfs de reeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, een nieuwe serie geschiedenissen van de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen tot heden. In het kader

daarvan spendeerde Hugo Brems in *Altijd weer vogels die nesten beginnen* (2006) bijna achthonderd bladzijden aan de periode 1945-2005.

Brems streeft meer naar volledigheid dan Anbeek en de laatste brengt meer structuur aan in zijn literatuurgeschiedenis dan M.A. Schenkevelds *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (1993) bevat, een chronologisch geordende verzameling van 151 korte artikelen over de Nederlandse literatuur en haar context, van het verste verleden tot het meest nabijge heden.

Maar er bestaat over de hele linie ook veel overeenkomst. Zo vormen opvattingen over literatuur bijzonder vaak het stramen onder de beschrijving van de literaire geschiedenis. Nieuwe generaties en stromingen ontleen daaraan hun identiteit.

Daarnaast zijn er literatuurgeschiedenissen die de relatie tussen literatuur en maatschappelijke context tot ordeningscriterium verheffen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in *Literatuur van de moderne tijd* (2006) van Erica van Boven en Mary Kemperink en vooral in *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* (1996) van Frans Ruiter en Wilbert Smulders. Dit boek behandelt de historische periode die bekendstaat als moderniteit op voorbeeldige wijze, maar laat de literatuur er bekaaid afkomen. Het is een literatuurgeschiedenis waarin het eerste deel van de samenstelling de lading niet dekt.

In *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur*, geschreven door Thomas Vaessens, die eerder met *De revanche van de roman* (2009) naast lof veel kritiek oogstte, past het woord “geschiedenis” slecht op de inhoud. Net als Ruiter en Smulders beschrijft hij de literatuur van de negentiende en twintigste eeuw tegen de achtergrond van de moderne tijd, maar anders dan zij wil hij zich niet aan het vertrouwde voortgangsperspectief conformeren. Vaessens vat de vertrouwde “ismen” niet op als literair-historische perioden, maar als transhistorische “frames”. Waarbij onder een frame een cognitief schema dient te worden verstaan dat de perceptie van literatuur stuurt. Romantiek, realisme, avant-garde, modernisme en postmodernisme verwijzen dus niet naar een literair-historisch tijdperk, maar naar een bepaalde leeswijze. Aldus neemt Vaessens rigoureuze afstand van de breed gedeelde opvatting die decreeteert dat een ahistorisch gebruik van begrippen

als barok, romantiek en realisme slechts heilloze verwarring veroorzaakt.

In het eerste deel van het boek, “Het verhaal: de moderniteit”, wordt het tijdperk geschetst dat begint met, naar geloven, de Verlichting, de wetenschappelijke revolutie of de industriële revolutie en doorloopt tot heden. Centrale gedachte is: “de moderne (rationele, seculiere, verlichte, van technische gemakken voorzien) mens neemt het heft in handen”. Zij het dat bureaucratie en techniek hem opnieuw ketenen.

In het omvangrijkste tweede deel komen de eerder genoemde frames aan de orde. Zij worden gekarakteriseerd door binaire opposities, zoals organisch vs. mechanisch (het romantische frame), dynamisch vs. statisch (het avant-gardistische frame) en autonoom vs. heteronoom (het modernistische frame). Per frame krijgt de poëtica (de literaire denkstijl) en het referentiekader (de sociaal-culturele denkstijl) aandacht. Zoals de auteur ook erkent, zijn de twee denkstijlen niet goed van elkaar te onderscheiden (de sociaal-culturele sluit de poëtica in), wat de duidelijkheid niet bevordert.

In het korte derde deel, “Literatuur in de wereld van vandaag”, bespreekt Vaessens de democratisering van de literaire cultuur en de literatuur, alsook de invloed die de multiculturele samenleving daarop uitoefent. Helaas is het verband met de voorafgaande delen weinig dwingend.

Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur laat de lezer met veel vragen achter. Ik zal er enkele noemen. Een betrekkelijk eenvoudige is die naar de selectie van de vijf frames. Waarom deze en geen andere? Waar is het symbolisme gebleven en waarom heet het wetenschappelijk geïnspireerde naturalisme bij Vaessens realisme?

Ook de karakterisering van de frames via tegengestelde begrippen roept vragen op. Waarom kiest hij bijvoorbeeld voor organisch vs. mechanisch bij het romantische frame? In zijn bespreking van dit frame stuit Vaessens op het concept “grensoverschrijding”. Waarom voldoet dit niet om het romantische denkkader te specificeren? W. van den Berg gebruikt het in *Van romantiek tot postmodernisme* om de romantische literatuur thematisch te kenschetsen. Meer verantwoording zou bij de karakterisering van de frames niet hebben misstaan.

Dan had misschien ook iets gezegd kunnen worden over de onderlinge verhouding van de frames. In vragende vorm: is er een bepaalde hiërarchie aanwijsbaar? Arnold Heumakers wees in zijn recensie van Vaessens' boek, verschenen in *NRC Handelsblad* van 21 juni 2013, al op de dominantie van het romantische frame.

De wijze waarop de auteur de begrippen hanteert die de frames definiëren, sticht een aantal malen verwarring. De gekozen descriptieve termen blijken dan geen stabiele betekenissen te bezitten. Ik ontleen een voorbeeld aan de behandeling van het realistische denkraam, dat wordt gespecificeerd door de tegenstelling menselijk vs. onmenselijk. Maar wat betekenen deze concepten? In de korte roman *Noodlot* van Couperus, zo constateert Vaessens terecht, staan twee betekenissen van "menselijkheid" tegenover elkaar. Elders, in de bespreking van Cremers *Fabriekskinderen*, betekent "menselijkheid" zoiets als niet-dierlijk, terwijl ook de notie "beziel" (niet-levenloos) een rol speelt. Vanzelfsprekend mogen literaire teksten deze betekenisuances vertonen, maar het beschrijvende instrumentarium van de literatuurhistoricus dient semantisch solide te zijn. Vaessens toont zich echter niet verontrust door de gesignaleerde betekenisexpansie, getuige zijn kanttekening bij de oppositie menselijk vs. onmenselijk "dat er uiteraard van mening verschild kan worden over wat we precies onder die begrippen moeten verstaan". Uiteraard moet dit niet kunnen.

Ook het begrip "autonomie", dat met het tegengestelde concept "heteronomie" het modernistische frame karakteriseert, leidt tot verwarring. Het is al veelvuldig aanleiding geweest tot misverstanden, zodat uiterste zorgvuldigheid vereist is. Vaessens past autonomie toe op de kunstenaar die zich slechts door "specifiek artistieke overwegingen laat leiden". Maar er bestaat ook zoiets als een autonoom kunstwerk, dat "een eigen innerlijke samenhang" bezit "onafhankelijk van de buitenartistieke (...) regels en wetten". Op een andere plaats krijgt autonomie de betekenis "los van de maker" of zelfs "los van de context". Maar autonome kunst is ook kunst waarin de "eigen middelen centraal staan". Wie een cruciaal descriptief begrip met deze, weliswaar verwante, maar toch verschillende, betekenissen oplaadt, creëert geen helderheid.

De literatuurgeschiedenis van Vaessens bevat ook interessante gedeeltes, maar de genoemde tekortkomingen blijven opspelen. En soms mist men een nadere toelichting. Na de behandeling van de literatuuropvattingen van T.S. Eliot, die mede de grondslag vormden van de leer die het New Criticism uitdroeg, komt de poëtica aan de orde van de man die als zijn Nederlandse evenknie kan gelden: Martinus Nijhoff. Hij werd in 1946 als adviseur van de regering aangesteld. In die functie zou hij volgens Vaessens grote invloed hebben gehad op de literatuurbeschouwing en het literatuuronderwijs. Het is jammer dat door het ontbreken van adstructie (Wat stond er in de adviezen van Nijhoff? In hoeverre werden zij opgevolgd?) deze prikkelende stelling blijft steken in het stadium van de bewering.

Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur overtuigt niet. De keuze van de frames en de wijze waarop zij worden gekarakteriseerd zijn vatbaar voor kritiek. De vraag naar hun hiërarchische verhouding wordt niet gesteld, terwijl centrale beschrijvende termen aan betekenisvariatie onderhevig zijn.

Eén belangrijke vraag heb ik nog niet geformuleerd: Welke winst wordt er geboekt met de ahistorische aanpak die Vaessens propageert? Anno 2013 mag toch wel bekend worden verondersteld dat literaire teksten verschillende aspecten vertonen en derhalve uiteenlopende lezingen toelaten, afhankelijk van het gekozen poëtische uitgangspunt? Dit hoeft niet nogmaals te worden gedemonstreerd. Waarbij nog komt dat Vaessens een frame meestal inzet voor de lectuur van een tekst die afkomstig is uit de literair-historische periode die met dit cognitieve schema correspondeert. *Fabriekskinderen* van Cremer wordt bijvoorbeeld, net als in de bestaande literatuurgeschiedenissen, geanalyseerd met een realistisch frame en niet door een avant-gardistische of modernistische bril gezien. Zoals Faverey keurig in het hoofdstuk over het modernistische frame figureert en afwezig is in het hoofdstuk over het romantische. In de praktijk valt het tot vervelens toe benadrukte transhistorische karakter van de denkkaders dus tegen.

Op de flaptekst heeft *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur* een aantal aanbevelingen meegekregen van mensen die het boek lezen voordat het werd gepubliceerd. Een ex-collega van de auteur had "het nieuwe standaardwerk over de moderne

Nederlandse literatuur” in handen gehad. Dit lijkt mij waarachtig te veel eer.

G.F.H. RAAT

THOMAS VAESSENS, *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur*, Vantilt, 2013, 472 p.
